

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 6 - Number: 19 p. 107-114, Spring 2022

Alevi İnancında Hayvan Sembolizmi: Kul Himmet Örneği* * *Animal Symbolism in Alevi Belief: Example of Kul Himmet*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1024980>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
17.11.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
17.02.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
29.03.2022

Asya Studies

Çetin Dursun
Doktora Öğrencisi / Muğla Sıtkı
Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı
Anabilim Dalı,
cedu.tr@gmail.com
ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0003-2845-1412>

Dr. Öğr. Üyesi Baki Bora Hança
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Halk
Edebiyatı Anabilim Dalı,
borahanca@mu.edu.tr
ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0003-2582-8130>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

* Bu çalışma, 1. yazar Çetin Dursun'un 2. yazar Dr. Öğr. Üyesi Baki Bora Hança danışmanlığında hazırladığı "Kul Himmet Şiirlerinde Mitik Unsurlar" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

Öz

İnanç, tarih boyunca muhtelif inanç ve felsefi sistemlerin etkisi altına girmiş ve bu sebeple bir anlamlandırma çabası olarak çevresinde bulunan canlı yahut cansız varlıklara çeşitli semboller yüklemiştir. Bu anlamlandırmaların yoğun olarak görüldüğü konulardan biri de hayvan sembolizmi olmuştur. İlkel insanın mağaralara çizdiği hayvan şekilleri kadar eski olan günümüzde ise teknolojik aletlere esin kaynağı durumlarında dahi kullanılan sembolizm, insan yaşantısının geçmişini aydınlatmada ve yarımını şekillendirmede önemli bir yere sahip olmuştur.

Binlerce yıldır tarih sahnesinde varlığını sürdüren ve çeşitli coğrafyalarda boy gösteren Türkler, köklü bir kültürel yapıya sahip olmuşlar ve bu yapıyı sürdürmüşlerdir. Ayrıca Türkler, farklı coğrafyalarda muhtelif milletlerle etkileşime girmiş ve birtakım kültürel alışverişlerde bulunmuşlardır. Bu kültürel alışverişleri kendi potalarında eriterek senkretizm bağlamında zengin ve renkli bir Türk kültürü oluşturmuşlardır.

Türk kültüründe hayvan sembolizmi dikkat çekici bir şekilde görülmektedir. Hayvan sembolizmi Türklerin örf-âdetlerine, gelenek-göreneklerine, atasözleri ve deyimlerine kısacası hayatlarının her köşesine nüfuz etmiş ve bu bakımdan Türk kültüründe derin bir hayvan sembolizmi oluşmuştur. Alevi inancı ise çeşitli ritüeller ve pratikler aracılığıyla geçmişten günümüze hayvan sembolizmini muhafaza etmiş ve bu sembolizmin devamlılığını sağlayan en önemli değerlerden biri olmuştur. Çalışmada, Alevilerin kutsi bir nitelik yüklediği Yedi Ulu Ozan'dan biri olan Kul Himmet'in deyiş niteliği taşıyan şiirlerinden hareketle Alevilikteki hayvan sembolizmi algısı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Türk Kültürü, Hayvan Sembolizmi, Alevilik, Kul Himmet

Abstract

Human has been under the influence of various beliefs and philosophical systems in the process of the beginning from past to present, and for this reason, as an effort to make sense of it, he has attributed various symbols to the living or inanimate beings around him. One of the subjects in which these interpretations are seen intensely has been animal symbolism. This symbolism, which is as deep-rooted as the animal shapes that primitive people drew in caves and is used even as a source of inspiration for technological tools today, has been an important part in illuminating the past of human life and shaping the future.

The Turks, who have existed on the stage of history for thousands of years and have appeared in various geographies, have had a deep cultural structure and have been able to preserve this structure permanently. In addition, Turks interacted with other nations in different geographies and made some cultural exchanges. By melting these cultural exchanges in their own pot, they created a rich and colorful Turkish culture in a syncretic structure.

In Turkish culture, animal symbolism is handled in important dimensions. Animal symbolism has permeated the traditions, proverbs and idioms of the Turks, in short of their lives, and in this respect, a deep animal symbolism has emerged in Turkish culture. On the other hand Alevi belief has preserved the symbolism of animals from past to present through various rituals and practices and has become one of the most important values that ensure the continuity of symbolism. In the study, the perception of animal symbolism in Alevi belief is discussed, based on the idiomatic poems of Kul Himmet, one of the Seven Great Bards that Alevi's attribute a sacred quality.

Keywords: Belief, Turkish Culture, Animal Symbolism, Alevism, Kul Himmet

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Dursun, Ç. ve Hança, B. B. (2022). Alevi İnancında Hayvan Sembolizmi: Kul Himmet Örneği. *Asya Studies- Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(19), 107-114.

GİRİŞ

En kısa tabirle sembol kavramı “üzerine soyut bir anlam, bir düşünce yüklenmiş somut bir şey” (Aytaç, 2016: 323) olarak tanımlanır. Bu bakımdan -çalışmamız sınırlarında- sembolizm kavramını ise bir şeyin kendi anlamının sınırlarını aşmış başka anlam ya da anlamlara tekabül edecek şekilde işlenmesiyle oluşan simgesel anlatım biçimleri olarak tanımlamak mümkündür. İnsan zihninin çok katmanlı yapısının bir sonucu olarak karşımıza çıkan sembolizm kavramı, genel olarak inançlar ve kültürler ile yoğrulmuş zaman içinde birincil anlamının ötesine çıkar ve ihtiyaçların karşılanmasını kendine amaç edinir. Bu kavram, inanç ve kültürler için vazgeçilmez bir olgudur. Bünyesinde barındırdığı girift, derin ve özgün anlamlar aracılığıyla kültürel birikimlerin yalınlaştırılmış bir şekilde aktarılmasına aracılık eder.

Hayvanların tabiatta varoluş biçimleri ve içgüdüsel davranışlarının insan yaşantısında önemli etkileri bulunur. Doğrudan beslenme biçimi olarak hayvansal ürünlerden faydalanma, ulaşım imkânlarının artırılması doğrultusunda hayvanı bir binek aracı olarak kullanma ya da insan iş gücünün azaltılması doğrultusunda tarımsal işlerde kullanma, hayvanın tabiatta varoluş biçimleri bağlamında ele alınabilir. İkinci kategori ise hayvanın içgüdüsel davranışlarının insan yaşantısına doğrudan yahut dolaylı etkileridir. Bu kategoride genel olarak insanın evcilleştiremediği, hayvandan görüntü, güç, hız, avlanma vs. özellikleri doğrultusunda ilham aldığı yahut onu taklit ettiği durumlar ön plana çıkar. Her iki kategoride de söz konusu olan etkilenme zamanla sembolik bir değere ulaşmış, insan yaşantısının birçok alanında kendine yer bulmuştur.

Asırlardan beri tarih sahnesinde kendine yer bulan Türklerin ilk mesken tuttıkları yerlerin bozkır iklim örtüsüyle çevrili Orta Asya toprakları olduğu bilinmektedir. Bu iklim örtüsünün tarımsal faaliyetlerin yoğun bir şekilde yapılmasına olanak sağlamayıp daha çok hayvancılık faaliyetlerine imkân sağladığını belirtmek mümkündür. Bu bakımdan Türkler, yaşamsal ihtiyaçlar dâhilinde hayvancılık ile erken bir tanışma dönemi içerisinde olmuşlardır. Bu durum ise Türk kültüründe hayvanların önemli boyutlarda işlenmesine vesile olmuştur. Tüm bunlar dışında tabiat ile yakın bir ilişki içerisinde olan Türkler, dünyayı anlama ve algılamaya çabasının bir sonucu olarak kültürler etrafında şekillenen ve Türk mitolojisinin temel öğeleri konumunda olan hayvan simgeselliğine sıklıkla yer vermişlerdir. Her şeyden önce, erken dönem Türk tasavvurunda ruh, küçük bir hayvan olarak algılanmıştır. Bu konu ile ilgili olarak J. P. Roux şunları belirtir: “...insanlarda bulunan ruhların biçimlerini kesin olarak belirlemek oldukça güçtür. Bununla birlikte kuş biçimli ruhun baskın olduğuna inanmamıza yetecek kadar belge vardır. Birçok çağdaş öykü, insanların insan olarak dünyaya gelmeden önce gökte kuş biçiminde bulduklarını söyler. Genel olarak Yakutlar çocuğun ruhunu gökten getirdiğine inanılan bir tanrıçadan söz eder. Başkaları fazla açıklık getirilmeden ruhun çekingen, küçük bir hayvan olduğunu söyler.” Roux, devamında Türklerde ruh algısının birtakım değişim ve dönüşümler geçirdiğini ancak varlığını kaybetmediğini Dede Korkut hikâyelerinden örnek vererek açıklar. Deli Dumrul hikâyesinde Azrail Deli Dumrul’un ana-babasının canını aldığı iki güvercin gökyüzüne doğru yol alır (Roux, 2005). Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* adlı çalışmasında Türklerin dünya algısında hayvanların ne derece önemli olduğunu şöyle belirtmiştir: “Diğer milletler gibi dünyanın bir hayvan üzerinde durduğuna inanmışlardır. Bilhassa İslamiyet’in Orta Asya’ya etkilerinden sonra, yüksek kültüre sahip Türkler arasında dünyanın bir öküzün boynuzu üzerinde durduğuna dair inanışlar umumileşmiştir. Altaylılar dünyayı üç balığın taşıdığına inanmışlardır.” (Ögel, 1971: 442-443).

“Türk kültüründe yapılan araştırmalar sırasında elde edilen materyallerden özellikle at, kartal, koç ve koyun gibi hayvanların birer millî sembol hâline geldikleri anlaşılmaktadır. Arslan, Simurg, Garuda, Ejderha gibi mitolojik olan ya da olmayan bir kısım hayvanlar ise büyük oranda yabancı kökenlidir. Bununla birlikte bu hayvanlar birer sembol olarak yaygın bir şekilde Türk sanatında kullanılmış, Türk sanatı ve kültürünün malî hâline gelmişlerdir.” (Çoruhlu, 2015: 165).

Orta Asya Türk coğrafyasında ve Anadolu’da mağara duvar resimlerinde, kurganlarda; yaban keçilerinin, geyiklerin, aslanların, yılanların çeşitli kuşların resimlerine ve stilize edilmiş biçimleriyle kemer tokasından kap kacağa, mumluklardan küpelere kadar pek çok eşyadaki çizimlerine, kabartmalarına ve üç boyutlu heykelciklerine sıkça rastlanmaktadır. Geniş bir coğrafyayı ve birçok kültürü etkilemiş olan Şamanizm başta olmak üzere pek çok inanç sisteminde, hayvanlara duyulan saygı ve onları kültüştürmek, onlardan edinilmiş tüy, diş, pençe vb. parçalarla fetiş unsurları yaratıp onlardan güç devşirmek çeşitli biçimleriyle yer almaktadır (Deveci, 2021).

Türklerde hayvanlarla ilgili önemli bir diğer örnek de on iki hayvanlı Türk takvimidir. Bu takvim, Türklerin gözlemlerinden yola çıkarak çeşitli hayvanlar çevresinde sembolleştirdikleri sistemler bütünü, zaman ölçü birimine dönüştürmesiyle ortaya çıkmıştır. Türk kültür ve uygarlığı için önemli bir miras konumunda olan bu takvim, asırlar boyunca Türkler tarafından kullanılmıştır. Bu takvime göre “Türkler on iki çeşit hayvanın adını alarak on iki yıla ad olarak vermişlerdir; çocukların yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha başka şeyleri hep bu yılların dönmesi ile hesap ederler.” (Kaşgarlı, 2018: 344).

Türk kültüründe hayvan sembolizminin sınırlarının çok geniş ölçülerde bulunması ve bu durumun çalışmamızın sınırlarını aşacak olması sebebiyle hayvan sembolizmine ana hatlarıyla değinilmiştir. Genel

olarak hayvan sembolizmi, Türklerde bozkır kültürü ile başlamış; dinî, mitolojik, kültürel tasavvurlara nüfuz etmiş, Türklerin farklı coğrafyalarda boy göstermesi ve farklı inançlarla tanışması sebebiyle bu konu, senkretik bir yapıda olma özelliği kazanmıştır. Hayvan sembolizminde en önemli gelişme ise Türklerin İslami inanca mensup olması ile yaşanmıştır. Bu minvalde Kul Himmet'in eserlerinde hayvan sembolizminin yoğun bir şekilde karşımıza çıktığı görülmüştür. Söz konusu eserlerdeki hayvan sembolizmine geçmeden önce Kul Himmet'in hayatı hakkında genel bilgiler verilecektir.

Hakkındaki ilk bilgilere Mehmed Fuad Köprülü vasıtasıyla ulaştığımız "...Mesela Hatâyî, Kul Hikmet (Himmet), Rumuzî, Velfî Baba ve daha birçokları Hurufiliği ve Fazlûllah-ı Astarabadi'nin uluhiyetini kabul etmiş oldukları gibi..." Tokat'ın Almus ilçesine bağlı Varzıl Görümlü Köyü'nde doğduğu bilinmektedir (Köprülü, 2007).

Kul Himmet'in yaşadığı zaman hakkında kesin sonuçlar içeren bir belge bulunmamaktadır. Fakat birtakım çıkarımlar sayesinde Kul Himmet'in "şiiirlerinde sıkça işlediği İran şahı Tahmasb (1524-1576) ve Abbas (1587-1628)" (Aslanoğlu, 1997: 7) dönemlerinde yaşadığı tahmin edilmektedir.

Tarih olarak Kul Himmet'in yaşadığı dönem, resmî tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nun en ihtişamlı zamanı görünmesine karşın oldukça karışık ve bunalımlı bir dönem olarak görülmüştür. "Özellikle Safeviler ile Osmanlı arasında geçen savaşlar, Anadolu'daki şah taraftarlarını da bu düzene karşı cephe almaya sürüklemiş; üstelik bu kesimlere Osmanlı'nın şiddetle yaklaşması tepkinin boyutunu daha da genişletmiştir." (Turan, 1994: 11). 16. asrın ikinci yarısına denk gelen bu dönemde aralarında Kul Himmet'in de bulunduğu Alevî incancına mensup şairler; bir önceki asrın toplumsal, siyasi baskı ve yasakları sebebiyle oluşan fikrîsel durgunluğu bozup Alevî kültürünü canlandırmışlardır. Ayrıca bu dönem, Alevî kültürünün ana hatlarının belirginleştiği bir zaman dilimi olarak geçmektedir.

Yaşadığı dönemde belli bir üne sahip olan ve öldükten sonra da şöhreti artan şair, Alevî kültürünün en önemli değerlerinden biridir. "Ona karşı gösterilen bu muhabbet özellikle Alevî-Bektaşî geleneğine ait cönk ve mecmualarda şiiirlerine sıkça rastlanmasından anlaşılmalıdır." (Tek, 2016: 273). Şiiirleri, günümüzde bile cem törenlerinde deyiş niteliği taşımakta ve saz eşliğinde icra edilmektedir. Kul Himmet'in şiiirleri dil özellikleri bakımında oldukça sade ve akıcı olması yönüyle okur yazar olmayan halkça da idrak edilip benimsenmiştir. Pek çok emsaliyle kıyaslandığında Arapça ve Farsça tamlamaları, yapmacık ve basit değil atasözleri kadar olgun ve renkli bir şekilde kullanılmıştır. "Şiiirlerinin çoğu didaktik olmakla beraber kuvvetli bir lirizm unsuru da taşır." (Gölpınarlı, 2013:33). Bu bağlamda, şairin "Goca (Koca)" sıfatıyla anılması, onun bilge kişiliğinin ve halkın söylemek istediklerini ifade etme gücünün en büyük ispatıdır (Aslanoğlu, 1997: 8-12). "Ölümüyle ilgili bilgiler kesin olmamakla birlikte, bir müddet kaçak yaşadığı ancak köyünde vefat ettiği düşünülmektedir." (Özcan, 2011: 7).

KUL HİMMET'İN ŞİİRLERİNDEN HAREKETLE ALEVİ İNCANCINDA HAYVAN SEMBOLİZMİ

Aslan

Aslan, mitolojik bir kimliğe sahip olup inançlarda yoğun bir şekilde görülen simgesel hayvanlardan biridir. Aslan, çeşitli inanç yapılarında ekseriyetle gücü ve otoriteyi sembolize etmektedir. Bu açıdan aslan, neredeyse Tanrısal vasıflar isnâd edilen bir kutsiyetle anılmıştır. "Eski Türk topluluklarından olan Altayların Pazırık kurganlarından kazı çalışmalarıyla çıkan eserlerde aslan ve aslan grifon figürlerine sıkça rastlanmıştır. Ortaya çıkan bulgular, Türklerin çok eski dönemlerden beri aslan motifini kullandığını göstermektedir." (Çoruhlu, 2014: 83). "Eski Türk inançlarından olan Şamanizm'de şamanlara gökyüzü ve yer altı yolculuklarında aslanlar yahut kaplanlar yardım eder ve Hanname'de Uygur kağanları aslan namlarıyla anılmaktadır." (Alkan, 2005: 104-105). Bunların dışında aslanın güçle ilişkilendirilmesi ve ihtişamlı uzun yelelerinin kudret sembolü olarak algılanmasından dolayı Türkler, aslana benzemeyi bir yiğitlik sembolü olarak görmüşlerdir. Bu durum, Türklerde saç uzatma geleneğinde etkili olmuştur (Çoruhlu, 2014). Aslan sembolizminin sık bir şekilde işlendiği inanç sistemleri ise Maniheizm, Budizm ve Mitraizm'dir. Örneğin; "Budizm'de Buddha, don değiştirerek aslan biçimine girer, *Sakya'nın Aslanı* olarak anılır ve uyumaya gittiği zaman duruşu aslaninkine benzer bir hâl alır." (Çoruhlu, 2014: 86- 90).

Alevilikteki aslan tezahürü de Mitraizm¹ incancındaki Mitra ile eş değer bir yapıda ilerlemektedir. Hayvanlar ve mitik kimlikleri üzerine çalışmalar yapan Yaşar Çoruhlu bu konu ile ilgili olarak şunları belirtmiştir: "Hz. Ali doğuda ve batıda çok yaygın olan (güneş veya güneş tanrısı) incancın İslam kültüründeki yansımaları (ayrıca aslan güneşin de temsilcisidir) olmuştur." (Çoruhlu, 2014: 92-93).

¹ Güneşle ilişkilendirilen Mitra'nın ekseninde teşekkül eden Mitraizm, aslan-başlı tanrının temsil ettiği temel uzay ve zaman olgularını denetleme gücüne sahip yeni bir tanrının ortaya çıkması ile başlamıştır. Bölge olarak, İran sınırlarından çıktıktan sonra Mezopotamya ve Anadolu'ya kadar yayılmış, Babil ve Anadolu'nun yerel inançları ile etkileşime geçerek senkretik bir inanca dönüşmüş ve Roma'ya kadar ulaşmıştır (Ulansey, 1998; Kızıl, 2013).

Alevi inancında aslan, Hz. Ali'yi sembolize etmektedir (Alkan, 2005). Karşımıza *Allah'ın Aslanı* sıfatıyla çıkan Hz. Ali'nin bu sıfatı Alevilikte Miraç Olayı'ndan aldığı söylemek mümkündür: "...Hz. Muhammed, Cebrail ile miraca çıktığında karşısına bir aslan çıkar ve sürekli kükrer. Hz. Muhammed aslanın kükremesinden çekinir. Cebrail, Hz. Muhammed'in aslana bir nişan (yüzük) vermesini ister. Hz. Peygamber aslanın ağzına yüzüğünü atar. (...) Hz. Muhammed Kırklar Meclisine girdiğinde Hz. Ali'yi ve Hz. Ali'nin parmağında aslanın ağzına attığı yüzüğü görür ve aslanın Hz. Ali olduğunu anlar." (Bozkurt, 2006: 13-19). Hz. Ali'nin aslan sıfatı, Kul Himmet eserlerinde benzetme unsurundan yola çıkılarak sembolik bir yapıya bürünmüş, Tanrı'ya olan yakınlığı vurgulanarak *Zahirde bâtında kerem-kânısın/Zülfikar elinde hükmi-ganisin/Tanrı'nın arslanı sırr-ı velisin/Ya Ali mürvettir mürvet ya Ali* (Aslanoğlu, 1997: 76) * *Peygamber miraçta okurdu cevap/Bir aslan önüne geldi ne acep/Cebrail erişti görüştü habip/Allah medet yâ Muhammed ya Ali Aslana borç verdiler ol hatemi/Ali'nin sırrına kimse yete mi/Münkirlere sürdüresin sitemi/Allah medet yâ Muhammed ya Ali* (Aslanoğlu, 1997: 69) mısralarıyla işlenmiştir.

Hz. Ali'nin sıfatlarından biri de Haydar'dır. Haydar, *aslan ve yiğit, cesur kimse* (Develioğlu, 2010: 399) anlamlarındadır. Hz. Ali, İslami âlemde adaleti, cesurluğu ve mertliği ile tanınmıştır. Bu bağlamda, yine aslanın özellikleri ile Hz. Ali'nin özellikleri arasında bir benzetme durumu görülür. Ormanların kralı olan aslan, cesurluğu ve adaleti ile nam salmıştır. Kul Himmet, Hz. Ali'nin bu özelliklerini *Sid'e aslan göründü felekte Ahmed'e/Anınçün dediler ana Esedullah Hayder* (Aslanoğlu, 1997: 186) mısralarıyla belirtmiştir. Böylelikle şair, mısralarına kattığı bu sembolik değerlerle eserlerini geniş bir anlam yelpazesi çerçevesinde teşekkül ettirmiştir. Bu durum, şairin eserlerinin özgün ve renkli bir yapıda olmasının başka bir ifadesidir.

Alevilikte yazı resimleri sıklıkla görülmektedir. Resimler genellikle aslan figürlerini tasvir eder ve resimlerin iç kısmında Hz. Ali'ye yahut Aleviliğe dair sözler bulunur. Kuşkusuz bu gelenekte resimlerin aslan figürüyle dolu olması, Alevilerin Hz. Ali'ye verdiği değer bir yansıması olarak karşımıza çıkar.

Alevi inancında mühim bir yere sahip olan Hacı Bektaş-ı Veli'nin menkıbelerinden biri geyik ve aslan anlatısıdır. İnanışa göre Hacı Bektaş tahtında otururken bir yanına aslanı bir yanına da geyiği almıştır. Aklın, yiğitliğin, barışçılığın simgesi olan bu durum, Hacı Bektaş'ın ulviyetinin önemli bir tasviridir.

At

Birçok inanç ve kültür sisteminde belirli kutsi nitelikler ile birlikte karşımıza çıkan ve sembolik değerlere sahip hayvanlardan biri olan at, Alevi inancında da bahsi geçen bu özellikleri bünyesinde taşımaktadır. Ayrıca, Alevi inancındaki at sembolizmi ile İslamiyet öncesi teşekkül eden inançlardaki at sembolizmi arasında yakın bir bağ olduğunu söylemek mümkündür. Eski Türk inanç sistemlerinden biri olan Şamanizm'de "şaman göğe *Pura* isimli bir atla yükselmektedir. Bu bağlamda, şamanın binip göğe yükseldiği at İslamiyet'teki Burak adlı ata benzemektedir." (Ögel, 1971: 164-231). Yakut Türklerinin Er Sogoth adlı destanında, Er Sogoth isimli kahramanın savaşa giderken Kan Nehri'ni geçemediği ve zor bir durumda kaldığı sırada sarı atı aracılığıyla uçarak ırmağı geçtiği belirtilir (Gültepe, 2012). "Moğollarda kâhinler tanrılarla görüşmek amacıyla görünmez olabilen beyaz bir ata biner ve göğe çıkarlar. Moğollarda at, aynı zamanda kahramanın kurtarıcısı ve silah arkadaşıdır. Kahramanla gerektiği zaman konuşur ve ona nasihatler verir. Moğol inancına göre at uçarak kahramanı cehenneme götürür ve oradan geri getirir." (Uraz, 1992: 340).

Alevi inancındaki at, kutsi bir değere sahiptir; özellikle atın asaleti, gücü, hızı gibi öne çıkan yönleri bu kutsallığa erdirilmesinde etkili olmuştur. Bunların yanı sıra ulaştırma işleviyle sosyal yaşam koşullarının merkezindeki önemli unsurlardan biridir. Ayrıca, Alevilikte ulviyete nail olmuş kişilerin at donuna girip tayy-i mekân ve tayy-i zaman eyledikleri bir mistisizmi görmek mümkündür. İnanç yapısının içerisinde *Kırat Semahı* adında bir semah vardır ki bu ritüel, atın mezhep uygulamalarındaki yeri hakkında oldukça belirgin kanıtlar sunmaktadır.

Alevi inancında yer alan cem ritüelinde semahların içeri ve dışarı semahlar olarak iki şekilde kategorize edildiği bilinmektedir. Tanrısal bilgiyi içeri semahlar sembolize ederken; dışarı semahlar toplumsal durumları temsil etmektedir. Bu çerçevede *Kırat semahı*, içeri semahlardan biri olarak görülür (Kenanoğlu ve Onarlı, 2003).

Alevilikte önemli konumda olan unsurlardan bir diğeri de Hz. Ali'nin atı Döldül'dür. Hızından ve atikliğinden dolayı bu ata "kirpi" anlamına gelen Döldül adı verilmiştir. Rivayetlere göre Döldül, Mısır hükümdarı Mukavvîs tarafından Hz. Muhammed'e hediye edilmiş; Hz. Muhammed, Döldül ile birçok savaşa girmiş ve daha sonra Döldül'ü Hz. Ali'ye bağışlamıştır. Döldül'ün hızı ve atikliğinden başka diğer bir özelliği de bir insan kadar anlayışlı olmasıdır. Onun bu niteliği, rivayetlerde yoğun bir şekilde yer alırken Hz. Ali'nin cenknâmelerinin çoğunda da Döldül'e rastlamak mümkündür. Kul Himmet Döldül'ün bahsi geçen bu özelliklerini *Huda kân emrinde, kaf ile nun da/Bunu bilmek gerek çarh-ı gerdünde/Zülfikar elinde, döldül altında/Cesareti Murtaza'ya verdiler* (Atalay, 1991: 139) mısralarıyla işlemiştir. Savaşlarda Hz. Ali'nin en büyük yardımcısı ve koruyucusu (Yardım, 1994: 20) olan bu atın Anadolu sahasında ayak izlerinin görüldüğüne dair inanışlar bulunmaktadır. İnanışa göre Döldül, bir kaya üzerine ya da bir oyuğa ayak izini bırakmıştır ve onun ayak izinin olduğu yerlerde bolluk ve bereketin olacağı inanışı mevcuttur (Günay, 2007).

At simgeselliğinin geçtiği önemli bir anlatı da Miraç anlatısıdır. Hz. Muhammed, Burak adlı binek ile miraca yükselmiştir. Bu durum Alevilikte yoğun şekilde işlenen konulardandır. Kul Himmet, Burak adlı atın bu sembolik boyutunu *Gökten yere indirdiler Burağı/Hü deyince yakın eyler ırağı/Dünyadan ahrete yanar çerağı/Öğlen namazını kıldığım zaman* (Aslanoğlu, 1997: 98) mısralarıyla ele almıştır.

At simgeselliği ile ilgili önemli sembollerden biri de Hz. Hızır'ın boz atıdır. Hızır, boz atıyla dünyayı kısa bir sürede arş edebilecek mazhariyete sahiptir (Ocak, 1985: 115) Bu bağlamda, Hızır'ın atının özellikleri Hz. Ali'nin atı Dülül'ü anımsatır. Kul Himmet, Hz. Hızır'ın boz atınının bahsi geçen niteliklerini *Alçakta yücede yatan erenler/Ayrılık derdinin dermanı nedir/Önümüzce giden bozatl Hızır/Ayrılık derdinin dermanı nedir* (Aslanoğlu, 1997: 118) mısralarıyla tasvir etmiştir.

Turna

Birçok inanç sisteminin içerisinde kendine yer bulan turna, genellikle mitik karakterli bir kuş olarak karşımıza çıkar. İlk olarak turna ismine değinmekte yarar vardır. *Turna, Türk coğrafyalarında Tanrı manasına gelen tur kökünden türemiştir. Tur kelimesinin sahip olduğu anlamdan dolayı turnanın tanrısal bir hüviyeti bulunmaktadır ve dolayısıyla turnanın Tanrı'nın habercisi olduğu inancına dair Türk âleminde sözlü bilgiler yer almaktadır* (Gerek, 2014: 104). Yakut Türkleri, göğün üçüncü katında Tanrı'nın göçmen kuşlardan bir topluluk kurduğuna yedi genç kadının ve bu kadınların kızlarının daha sonra insan olmak ve çocuk doğurmak üzere turna şeklinde dünyaya indiğine inanmışlardır. Ayrıca, Turna kuşu Yakut Türklerinde halkın koruyucu atası misyonunu üstlenen kutsal bir kuş olarak karşımıza çıkar (Roux, 2005). Şamanizm'de ise şaman, kendini kötü ruhlardan korumak için turna tüyü takar ve yükselme esnasında kendi etrafında döner. Genellikle bir hayvanı taklit eden şaman, dans aracılığıyla vecd hâline girer. Taklit edilen hayvanlar arasında turna kuşu da vardır. Bu bilgilerden hareketle turnanın birçok yörede *Turna barı, durna barı, turnalar* adıyla geleneksel halk danslarına kaynaklık etmesi dikkat çeken bir noktadır (Gerek, 2014). Alevi inancındaki turna tezahürünün eski Türk inanç sisteminde kutsal turna tezahürüne yakınlık göstermesi de mühim konulardandır. "Alevi inancında geçmişten sonsuzluğa giden yolda, yoklukta varlığın sırrına nail olmuş olan turnayı cem ritüellerinin temeline yerleştirmişlerdir ki buna *Turna Semahı* adını vermişlerdir. Bu bağlamda, turna Allah aşkıyla yola giden ikrar sahibinin canı; turna sürüsü ise tek bir vücut ile ilahi aşk için yola koyulan yani semah dönen canları ve cem ayinini temsil etmektedir. Aleviler, turnanın Tanrı'ya ulaşmak için sürekli yol katettiğine ve yine ölümsüzlüğün turnaya has bir şey olduğuna inanmışlardır." (Elçin 1997). Tıpkı şamanın turna taklidi yaparak vecd hâline girip Tanrı'ya yaklaşması gibi Aleviler de Turna Semahında turna figürleri sergileyerek Tanrı'ya yakın olmayı hedeflerler. Kul Himmet, Alevi inancındaki turna sembolizmini *Turna gibi kanadı var yolu var/Fizahı var, fırkati var, ünü var/Ölümün elinden çokça gamı var/Göremedim Pirimi, dertliyim dertli* (Öztelli, 1996: 27) mısralarıyla tasvir etmiştir.

Alevi inancında aslandan sonra Hz. Ali'yi temsil eden bir diğer hayvan ise turnadır; turnanın sesi Hz. Ali'nin sesi olarak düşünülür. "Göç ederken selam götürür ve selam getirir. Yine Aleviler turnanın sesini Hz. Ali'nin selamı olarak algırlar" (Temizkan, 2014: 167). Bu açıdan, Kul Himmet Hz. Ali'nin sesini duymak istediğini ancak Hz. Hz. Ali'nin turna donuna girip uçtuğunu *Giderken sevdiğim sesin işitem/Gökte gönül turnam uçmuş gibidir* (Aslanoğlu, 1997: 120) mısralarıyla sembolik bir çerçevede ele almıştır.

Geyik

Hemen hemen tüm mitlerde ve inançlarda görülen geyik, kimi zaman iyi kimi zaman ise kötü karakterli bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Anlatılan bir menkıbeye göre Hz. Hamza'yı av sırasında bir geyik izler. Geyik, o esnada dile gelir ve Hz. Hamza'yı yaralı yeğeni Hz. Muhammed'in yanına gönderir. Bu olaydan sonra Hz. Hamza İslamiyet'e adımını atmış olur (Alkan, 2005). Alevi inancındaki geyik tezahürünün temellerini İslamiyet öncesi teşekkül eden inançlara götürmek mümkündür. Şamanist dünya tasavvurunda geyik, şamanın ritüel eylemlerini yürütürken üstüne giydiği elbise olarak betimlenir (Ögel, 1971). Alevilikteki geyik donuna girmenin ilk örnekleri ise Budist menkıbelerde görülmektedir ve aralarındaki benzerlik dikkatleri çekmektedir. Bir Budist menkıbesiyle savı güçlendirecek olursak "Buda şahsi isteğiyle muazzam bir geyik olur ve krala görünür. Amacı kralın dikkatini çekmek, kendini avlatmak ve bahçesinden yediği otların minnetini ödemektir. Kral geyiği görür, vurmaya kıyamaz ve bir daha avlanmayacağına söz verir" (Çağatay, 1956: 158). Geyik, Hititler ve Sümerlerde de önemli bir hayvandır. Bahsedilen toplulukların inanç yapılarında geyik, tıpkı bir insan gibi yaşam sürer ve konuşur. Bu topluluklarda geçen geyik tezahürü, Avrupa'dan Asya'ya birçok kültürü tesiri altında bırakmıştır. Anadolu'da Hitit ve Sümerlerden etkilenen kültür ise Bektaşiliktir (Eyüboğlu, 1990).

Geyik, Alevi inancında ve kültüründe de yoğun olarak görülen ve kutsallıklar yüklenen hayvanlardandır. İyi karakterli ve sakin huylu olması, insanları yanlış yoldan alıkoyması ve insanların müşkül durumlarında yardımlarına koşması Alevi inancındaki geyik algısının temel özelliklerindedir. Mezhepte geyik ulu ve önder bir hayvandır. Bundan dolayı geyik avlamak yasaktır. Bir kişi geyik avladığında uğursuzlukların o kişinin peşini bırakmayacağına inanılır (Bozkurt, 1990). Kul Himmet, geyik sembolizmini eserlerinde don değiştirme unsuru olarak kullanmıştır. Genel olarak, Alevi inancında ulviyet sahibi bir kişinin don değiştirerek

geyik biçimine girmesi yaygın görülen bir durumdur. Örneğin; “Alevilikte önemli bir konumda olan Kaygusuz Abdal ile Gaybî arasında geçen menkıbede Kaygusuz Abdal geyik donuna girmiştir.” (Alkan, 2005: 117). Ayrıca Kul Himmet’in şiirinde geçen geyiğin üç yüz yıl yaşam sürmesi, ona atfedilen diğer bir kutsiyeti gösterir. Şair, geyiğin bahsedilen bu özelliklerini *İmam Cafer ilmin aldım sakladım/Mürşidin buyruğun hakkı hakladım/Üç yüz yıl da geyik ile otladım/Bir zaman da gezer idim seyranda* (Aslanoğlu, 1997: 41) mısralarıyla ele almıştır.

Arı

Arı ve arının ürettiği bir ürün olan bal, çeşitli inanç sistemlerinde görülen sembolik değere sahip unsurlardandır. Bu bağlamda, inançlardaki bal sembolizmi ile Alevilikteki bal sembolizminin benzer özellikler taşıdığı söylenebilir. Örneğin; “Hristiyan inancına göre Hz. İsa’yı temsil eden mukaddes hayvanlardan biri de arıdır. Bir yandan Hz. İsa bağışlayıcı, cömert ve tatlı dillidir. İnsanı iyiliğe, bilgelige teşvik eder. Diğer yandan da Hz. İsa günahları tartan terazidir, yargıçtır. Bağışlayıcılığı, iyiyeye, bilgelige yönlendirmesi arı ve balı, günahların teraziliği ise arının iğnesini simgeler.” (Alkan, 2005: 109). Bir başka benzerlik ise Uzak Doğu dinlerinde/felsefelerinde görülür. Arı ve bal, aklın en üst hâlini ve bilgiyi simgelemektedir. Arı ve bal, bütün tathılıkların meydana çıkış noktasıdır ve insan mutluluğunun gerçekleşmesine vesile olan tatlı bir bilgidir. Şii inancında ise arı ve bal doğrudan Hz. Ali’ye atfedilir. İnanca göre “Allah’ın aslanı Ali, sadece insanlığın değil aynı zamanda arıların da şahıdır. Ayrıca, arılar Şii tasavvurunda melekleri yahut müminleri temsil etmektedir. Müminler çiçeklerden bal yapmasını bilen arılara benzer.” (Alkan, 2005: 107).

Alevi inancında arı, mümini; bal ise hakikati simgeler. Hakikate kavuşmanın yolu ise bilgi sahibi olmaktır. Derviş, irfana kavuştuğu zaman hakikate ulaşır, hakikat ise dervişin mutluluğunun doruk noktasıdır (Alkan, 2005). Bu doğrultuda, Kul Himmet şiirlerinde arı ve bal sembolizmini *Bir zaman türapda yattım/Türlü çiçeklerden bittim/Arı ile çok bal yaptım/Ballarım Ali çağınır* (Aslanoğlu, 1997: 173) dörtlüğüyle işlemiş ve Hz. Ali sevgisinin sembolik bir anlatım biçimi olarak hakikatin Hz. Ali’de gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Arı, Allah’a olan ikrarını vermiştir ve daimi olarak ibadet hâlinindedir. Bu bağlamda, Kul Himmet de şiirinde arının ikrar verdiğini, kendini hakikate adadığını ve bu ikrarında herhangi kimsenin şüphesi var ise arıya tokat atması gerektiğini belirtmiştir. Arıya tokat atmak ise arının iğnesiyle elini sokması demektir. Kul Himmet arının bahsedilen bu özelliğini *Bir yakın ehli bulursan çek beri/İkrarına lâtm düşmez şek arı* (Aslanoğlu, 1997: 128) mısralarıyla işlemiştir.

Bektaşilikte arı, derviş; bal da dört kapı kırk makamın sonuncusunu yani hakikati simgelemektedir (Alkan, 2005). Arının amacı sürekli olarak bal yapmaktır, dervişin amacı ise hakikate ermek olmalıdır. Bu bağlamda derviş, hakikat yolunda arı gibi çaba sarf etmeli ve ikrar vermelidir. Bektaşilikteki bu durum Kul Himmet’in şiirlerinde de kendini göstermiştir. Kul Himmet, Hz. Ali’nin kutsallığını Hacı Bektaş’a atfetmiş ve Hacı Bektaş’ı bal yapan arıya benzetmiştir ve bu durumu *Arının yaptığı bala benzersin/Şu garip ellerde gönlüm eğlersin/Bend edüben ikrarına bağlarsın/Sailin sattığı kul Hacı Bektaş* (Aslanoğlu, 1997: 134) ele almıştır.

Bülbül

Kuş, birçok inanç ve kültür sisteminde önemli boyutlarda işlenen sembolik değere sahip hayvanlardan biridir. Özellikle mitik bir tasavvurla ele alınan kuş sembolizminin *Pers mitolojisinde Simurg, Antik Yunan’da Phönix, mistik gelenekte Anka, Hint mitolojisinde Garuda* (Meçin, 2020: 334) gibi örnekleri görülür.

Türk mitolojik sisteminde derin boyutlarda işlenen kuş sembolizminde, insanın dünyaya gelmeden önce bir kuş şeklinde olduğu düşüncesi bulunmaktadır (Roux, 2005). Ayrıca, Gök Tanrı inancında “yurtcu kuşlar ve büyük su kuşları Gök Tanrı’nın bir şekli sanılıyor ve bunların önüne atılan yılan ve başka kurbanlar Gök Tanrısına verilmiş sayılıyordu.” (Esin, 1978: 40). Türk Şamanizm’inde ise şamanın atası bir kuş sayılır ve şamana göksel yolculukları sırasında yardım eder. Ayrıca kuş tüyleri şamanın elbisesinde en önemli aksesuarlardan biridir (Eliade, 1998).

Alevi inancında ise kuş sembolizmi önemli boyutlarda işlenir. Bu sembolizmin görüldüğü unsurlardan biri de bülbüldür. İnançta genel olarak gül/bülbül ilişkisi bağlamında ele alınan bu simgesellikte bülbül, canı; gül ise cananı temsil eder. Bu bakımdan, İslamiyet öncesi görülen canın ruh olmasıyla benzer bir nitelik taşır. Ayrıca İslami kültürde gülün Hz. Muhammed’in Miraç’ta yüzünün Allah karşısında terleyip kızarması sonucu dünyaya düşen bir damla terinin kırmızı bir güle dönüşmesiyle oluştuğu rivayet edilir (Yeniterzi, 1993). Kul Himmet, Alevi inancında var olan bu sembolik anlatımı *Taki Naki Askeri’nin nurundan/Bülbül zar ediyor Ali sırrından/Din serveri Muhammed’in terinden /Yüzüme sürmeğe gül kerem eyle* (Aslanoğlu, 1997: 43) mısralarıyla tasvir etmiştir.

Alevilikte gül ile sembolize edilen Hz. Muhammed’e bülbül âşıktır. Bülbül, Hz. Muhammed’e aşkıdan ve özleminden sürekli ötmektedir. Kul Himmet, sembolik bir yapıda teşekkül eden bülbülün gül yani Hz. Muhammed için ağlamasını *Her sabah her sabah ötüşür kuşlar/Allah bir Muhammed Ali diyerek /Bülbüller gül için figana başlar/Allah bir Muhammed Ali diyerek* (Aslanoğlu, 1997: 84) dörtlüğüyle tasvir etmiştir.

Alevilikte vahdet-i vücûd felsefesinin bir yansıması olarak karşımıza çıkan Allah'ın bir tecellisi olarak Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi bir görmeleri ve devamında “Tanrı’dan insana evrilen, insanı önceleyen ve din algılarının temelini insanı yerleştiren” (Sarıkaya, 2017: 13) bir algının görülmesi durumu, Kul Himmet’in şiirlerinde de işlenmiştir. Kul Himmet şiirlerinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin bülbül ile sembol edilmesinin dışında ikrar veren kişileri de bülbül ile temsil etmiştir. Buna bağlı olarak Kul Himmet, eserinde *Sebbü’l Mesanil kitabın okusan/Türablıktan a’lâ yol mu bulunur/Bülbül olsam dört kapıda şakısam Türablıktan a’lâ yol mu bulunur* (Baygöl, 1999: 171) mısralarıyla kendini bir bülbül olarak sembolize etmiş ve hakikate ulaşmak için dört kapı kırk makam aşamalarına katılmak istediğini belirtmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Alevilerin kutsal kabul ettiği Yedi Ulu Ozan’dan biri olan ve Aleviler için şiirleri deyiş niteliği taşıyan Kul Himmet ekseninde, Alevi inancındaki hayvan sembolizmi konusu ele alınmış ve Kul Himmet’in şiirlerinde at, aslan, geyik, turna, arı ve bülbülün sembolik değerler yüklenerek işlendiği tespit edilmiştir.

Bu semboller, genel olarak Hz. Ali çevresinde teşekkül ederken aslan cesareti ve adaletiyle, turna ise sesi ile Hz. Ali’yi temsil etmiştir. Ayrıca turna, Allah aşkıyla yola giren ikrar sahibi canı; turna sürüsü ise tek bir vücut ile ilahi aşk için yola koyulan yani semah dönen canları ve cem ayinini sembolize etmiştir.

At, özellikle Hz. Ali’nin atı Düldül etrafında şekillenmiş ve yardımcı kutsal nitelikli bir varlık olarak sembolik boyutlarda ele alınmıştır. Ayrıca Hz. Hızır’ın boz atı, Hz. Ali’nin atı Düldül ile benzer özellikler göstererek Kul Himmet şiirlerinde işlenmiştir.

Alevilikte bülbül ve gül birbiriyle ilişkili yapıda, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’yi sembolize etmiştir. Ayrıca bülbül, vahdet-i vücûd felsefesinin bir yansıması olarak ikrar veren ve hakikate ulaşmak isteyen kişileri sembolize etmiştir.

Geyik ve arı ise genel olarak Alevi ibadetleri ve tabuları bünyesinde bulunan kutsal hayvanlar olarak Kul Himmet’in şiirlerinde yer almıştır. Geyik, avlanması yasak olan ve genel olarak ulu kişilerin geyik donuna girmesi etrafında şekillenmiş; arı ise inançta Allah’a ikrarını vermiş, kendini hakikate adanmış ve sürekli ibadet hâlinde olan müminleri simgelemiştir.

Alevi inancındaki hayvanların sembolik kullanım yoğunluğunu İslami inanç dairesi oluşturmuştur. Bu yoğunluğun temellerinin atılmasına aracı olan diğer unsurlar ise Türklerin eski inanç sistemlerinden Gök Tanrı inancı, Şamanizm felsefesi olmuştur. Bunun dışında Alevi inancında belirli ölçülerde Hristiyanlık, Budizm, Maniheizm, Mitraizm inançlarına benzerlik gösteren sembolik değerlerin var olduğu görülmüştür. Asırlardan beri süregelen hayvan sembolizmi, inançtaki varlığını devam ettirmiş ve Türk kültürel yapısında belirgin bir konuma sahip olmuştur.

Yazarlık Katkısı

Alevi İnancında Hayvan Sembolizmi: Kul Himmet Örneği adlı çalışma, Çetin Dursun ve Baki Bora Hança tarafından yazılmıştır. Makalede Çetin Dursun’un %60, Baki Bora Hança’nın %40 katkısı bulunmaktadır.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu araştırmanın verileri doküman incelemesine dayalı olarak toplandığı için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, E. (2005). *Sayılar ve Hayvan Simgeleriyle Alevi Mitolojisi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aslanoğlu, İ. (1997). *Kul Himmet*. İstanbul: Ekin Yayıncılık.
- Baygöl, N. (1999). Tokat ve Divriği Kaynaklı Cönkler, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Doğan Kaya), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytaç, G. (2016). *Genel Edebiyat Bilimi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bozkurt, F. (2006). *Buyruk*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çağatay, S. (1956). Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 0(4), 153-177.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. İstanbul: Seyran Kitap.
- Deveci, Ü. (2021). Alevilik ve Bektaşılıkta Hayvan Sembolizmi. (Haz.: Sarı, H. ve Koşar, Y.) *Hacı Bektaş-ı Velî İçinde*. (s. 388-405). İstanbul: İhlamur Kitap.
- Develioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Eliade, M. (1998). *Şamanizm*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Eyüpoğlu, İ. Z. (1990). *Tanrı Yaratan Toprak: Anadolu*. Ankara: Der Yayınları.
- Gerek, Z. (2014). Eski Türk İnançlarının Tavuk ve Turna Barındaki İzleri. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (32), 99-112.
- Gölpınarlı, A. (2013). *Kaygusuz Abdal, Hatayî, Kul Himmet*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Gültepe, N. (2012). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Resse Yayıncılık.
- Günay, V. (2007). Eski Türk İnanışlarından İslâmî Bir Görüntü: Türk Kültür ve Coğrafyasında Hz. Ali'ye Atfedilen İzler, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı-III Bildiri Kitabı 9-15 Nisan 2006 (s. 997-1015), Ankara: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kaşgarlı, M. (2018). *Divânü Lûgati't-Türk*, (Tıpkıbasım, 1. Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kenanoğlu, A. ve Onarlı, İ. (2003). *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*. İstanbul: Hubyar Sultan Kültür ve Tanıtma Derneği.
- Kızıl, H. (2013). Hint ve İran Mitolojilerine Göre "Mitra". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 0(10), 26-40.
- Köprülü, M. F. (2007). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Meçin, M. (2020). Felsefe ve Tasavvufta Sefer Metaforu: Aklî ve Manevî Yolculuk. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 0(54), 329-353.
- Ocak, A. Y. (1985). *İslâm Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, S. (2011). Kul Himmet'in Şiir Dünyası, Gelenek, Etkileşim ve Eğitim. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Öztelli, C. (1996). *Pir Sultan'ın Dostları*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sarıkaya, M. S. (2017). Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu Üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Beştaş Veli Araştırma Dergisi*, 0(82), 9-23.
- Tek, R. (2016). Kul Himmet'in Şiirlerinde Alevî-Bektaşî İnanç Sisteminin Temellerine Dair Bazı Yansımalar, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 0(77), 271-289.
- Temizkan, M. (2014). Türk Kültüründe ve Alevi-Bektaşî İncancında Turna. *Milli Folklor Dergisi*, 13(101), 162-170.
- Turan, M. (1994). *Kul Himmet*. Ankara: Günorta Yayınları.
- Ulansey, D. (1998). *Mitras Gizlerinin Kökeni-Antik Dünyada Kozmoloji ve Din*. İstanbul: Kanaat Matbaası.
- Uraz, M. (1992). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Mitologya Yayınları.
- Yardımcı, A. (1994). Döldül Maddesi,. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (10. Cilt) İçinde (s. 20-21). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeniterzi, E. (1993). *Divan Şiirinde Na't*. Ankara: TDV Yayınları.